

13. JUNGTKUKAS

13.1. JUNGTKUKŲ VAIDMUO

Jungtukas – tarnybinė kalbos dalis, rodanti žodžių ir sakinių ryšius.

Pagal rodomus sintaksinius žodžių, žodžių junginių ir sakinių ryšius jungtukai skirstomi į sujungiamuosius ir prijungiamuosius.

Sujungiamieji jungtukai jungia savarankiškuosius dėmenis sudedamuoju, priešpriešiniu, skiriamuoju ir aiškinamuoju ryšiu.

Sudedamojo sujungimo jungtukai yra *iř, iř... iř, beĩ, ċià... ċià, neĩ... neĩ, tai... tai, tĩek... tĩek*: *Apsidirbęs išėjo iš tų rūmų ir rado gražius laukus bei sodą.* (tts.) *Dar jie nepriėjo aukštų sienų, ir atsivėrė pilies vartai.* (V. K.) *Žaizdras ċia suliepsnodavo, ċia vėl užgesdavo.* (K. B.) *Petras nieko nematė nei girdėjo.* (Ž.) *Paukščių jis negaudydavo nei žiemą, nei vasarą.* (A. V.) *Aš vis sapnuodavau tai mamutę, tai tėvelį, tai abu broliukus.* (A. V.) *Jų žemė visus tolygiai maitino, tiek piemenis, tiek žemdirbius.* (A. V.)

Priešpriešiniai jungtukai *bėt(gi), õ(gi), tačiaũ, tĩk(taiĩ), vis dẽltõ, užitãt, o bẽtgi, õ tačiaũ, õ vĩs dẽltõ, bẽt vĩs dẽltõ, bẽt užitãt*: *Motina buvo prasta, nemokyta, bet labai geros širdies moteriškė.* (J. Blč.) *Paukštį plunksnos gražina, o žmogų – protas.* (tts.) *Šaukė jis ilgai, ta ċia u niekas neatsiliepė.* (P. C.) *Moterys šiais laikais nesensta, tik įdomesnės darosi.* (V. M.-P.) *Ir šitaip peržengiau savo vaikystės, skaudžios, o vis dẽlto mielos vaikystės slenkstį.* (I. S.) *Darbai buvo sunkūs, bet užtat pavalgyt dẽdienė duodavo gerai.* (V. M.-P.)

Skiriamieji jungtukai *aĩ, arbã, aĩ... aĩ, arbã... arbã*: *Atsiųsk seserį ar jos vaiką.* (r.) *Beliko tik nugalėti priešą arba mirti kovos lauke.* (A. V.) *Ar vėjas pūtė, ar giria užžė, ar medžiai lingavo.* (tts.) *Arba tu tylėk, arba tau bus atlyginta.* (r.)

Aiškinamieji (paremiamieji) jungtukai *taĩ, taiĩgi, tãd*: *Marytei iš tikro buvo sunku, taigi (tai, ta d) ėmė pasakoti savo sapną.* (L. P.) *Galiu tau daug papasakoti, ta d klausyk ir dėkis į galvą.* (r.)

Prijungiamieji jungtukai vartojami sudėtiniuose prijungiamuosiuose sakiniuose šalutiniam sakiniui jungti prie pagrindinio.

Jungtukai *kad* ir *jog* jungia įvairius šalutinius sakinius ir daugeliu atvejų gali pakeisti vienas kitą: *Iš tolo atrodė, kad (jog) jis iš paskutiniųjų stumia prieš kalną savo dukters gedulingą vežimą.* (A. V.) *Jau senieji graikai suprato, jog (kad) prikelti mumiją ir suteikti jai grožio spindesį gali tiktai gyvybė.* (E. M.)

Sudėtingesniuose sakiniuose pavartojami drauge, kad per dažnai nesikartotų tas pats *kad*: *Aš tokia laibutė, jog drąsiai galiu manyti, kad esu gimusi iš saulės spindulio.* (J. Blč.) Tačiau jeigu tarp pagrindinio ir šalutinio sakinio yra priežasties, sąlygos, tikslo ar nuolaidos ryšys, vartojamas tik jungtukas *kad*: *Tačiau nugalėjęs aš kėliaus iš kapo, kad šįkart pašlovinčiau saulę.* (V. M.-P.) *Kad tėvas numirė – pusė našlaičio, o kad motina – tai visas našlaitis.* (tts.)

Kiti prijungiamieji jungtukai priklauso tik vienos kurios rūšies šalutiniam sakiniui.

Laiko jungtukai *kaĩ, kõl, iki, ligi, võs* ir kt.: *Atsipeikėjo Stepukas, kai nieko aplinkui nebuvo.* (P. C.) *Kol aušra paauš, mes būsime toli.* (Ž.) *Vaikai kaip ančiukai – reikia jais rūpintis, iki visai užauga.* (Ž.) *Vos rytas prašvinta, jie skuba į darbą.* (r.)

Priežasties jungtukai *nès, kadãngi*: *Iš pradžių ji nieko negalėjo įžiūrėti, nes užlangės buvo uždarytos.* (J. Blč.) *Kadãngi sūnus jau buvo paaugęs, motina panorėjo, kad jis pats pradėtų sau duoną pelnyti.* (J. Blč.)

Sąlygos jungtukai *jėi, jėigu*: *Je i pasikelty, dangų paremty, je i prakalbėty, daug ką pasakyty.* (tts.) *Jeigu ne ċia, tai kur kitur tavęs ar tavo pėdsako ieškoti.* (Alf. M.)

Nuolaidos jungtukai *nórs (iř), nórs... bet, nórs... tačiaũ, kàd iř... bèt: N o r s v i s a g a l ė j o s e n e l i s, b e t n i e k a m p i k t a n e d a r ě. (V. K.) O a š g a l o s u d u r t s u g a l u n e g a l i u, n o r s k a l u, d i e n a n a k t ė k a l u. (J. J.) K a d ĩ r l a b a i g e r a s ų m o g u s b u v o, b e t v i s i e m s n e ė t i k o. (ų.)*

Lyginamieji jungtukai *kaĩp, l ý g, n e g ų, t a ř s i, t a ř t u m, t a ř ý t u m, j u o... j u o* ir kt.: *Mykoliuką ji slėpė savo širdyje, savo atsiminimuose, k a ĩ p k o k ė b a i s ų a i t v a r a n a r k a u k a. (V.) G e r i a u p a r k r i s t i b e g a l v o s, n e g u p a b ě g t i ĩ š k o v o s s u b a i l i o g ě d a k r u v i n a. (J. J.) J u o t o l y n p l a u k i a u, j u o g i l y n g r i m z d a u. (tts.)*

Jungiamąją galią dar turi santykiniai įvardžiai, įvardinės kilmėsrieveiksmiai ir dalelytės bei jų samplaikos.

Įvardžiai ir įvardinės kilmėsrieveiksmiai, jungdami šalutinius sakinius prie pagrindinių, eina ir sakinio dalimis: *Tu padėjai gėlių vainiką ant kapo, k u r i a m e n i e k a s n e p a l a i d o t a s. (E. M.) A m ų i a i s k a r t o s i u ĩ l g e s i o d a i n a, k u r i a t u v a k a r j ų r a i k a l b ě j a i. (S. N.) A š t a i p p a t j a u s e n a s, ĩ r p a t s a i u ų m i r š a u, k i e k m a n m e t ų. (V. K.) V i s m a ų t o ĩ r m a ų t o, k u r, k a s ĩ r k a ĩ p p a d ě t a, k u r, k a s ĩ r k a ĩ p p a i m a m a, k o d ě l g i n e j a m, o t a m, a n a m ĩ r k i t a m s k i r t a. (Alf. M.) I s t o r i j a – t a i ų u n s d r a s a a p l o t i t a i, k a s j a u p r a e j o. (Alf. M.)*

Jungiamosios dalelytės sakinio dalimis neina: *A t r o d o, l y g ĩ r p a ų n e k ě j o m e. (Alf. M.) E g l u t ě j a u t ě t o k ė s o p u l ė, t a r t u m b ų t ų k a s ų ĩ r d ė j a i r a i ų ų. (J. Blč.) M a r t y n a s m i e g o j o v i s a d i e n a, t a r s i a m ų i u s n e b ų t ų m i e g o j ě s. (I. S.)*

Visi klausiamieji žodžiai – įvardžiai,rieveiksmiai ir dalelytės – jungia netiesioginį klausimą prie pagrindinio: *P a s a k y k, k u r e i n i, k o n o r i, k a d a a t e i s i, k a s p a t i n k a, a r a t e i s i, g a l a t e i s i, n e j a u g i n e a t e i s i* ir t. t.

13.2. JUNGtukų STRUKTŪRA IR VARTOJIMAS

Jungtukų yra paprastų (*iř, ų, b e ĩ, b ě t*) ir galimų sieti su kitomis kalbos dalimis – įvardžiais (*j ė i, j ó g, k à d, k a d a n g i, k a ĩ*), dalelytėmis,rieveiksmiais (*a ř, l ý g, k a ĩ p, t a ř t u m, k i e k, n ó r s*). Kilmę galima nustatyti tik istoriškai.

Dažniausiai prie jungtukų šliejasi dalelytės,rieveiksmiai, kiti jungtukai ir sudaro jungiamąsias žodžių samplaikas: *o t a č i a u, o b e t, b e t ĩ r, ĩ r v i s d ě l t o, k a i t i k, k a d a t i k, n o r s ĩ r, k a d n e t, v o s t i k* ir kt.

Pagal vartojimą jungtukai skiriami į vieninius, kartojamuosius ir porinius (arba dvigubus).

Vartojami po vieną yra **vieniniai**: *Tu išburk, iškukuok, j e i g a l i, ų i m t a m e t ų m a ų a m ų m o g e l i u i. (J. Dg.) R y t r y t a j o m s (m o t e r i m s) v ě l r e i k s a t v a ų i u o t i s u v a l g i u, ĩ r v i s k a s k a r t o s i s ĩ š n a u j o. (V. M.-P.) P i n i g a i – t a i s u n k i n a ų t a, – p a s a k ě d a k t a r a s, – b e t s m a g u, k a d d ě l j ų n e t e n k a l a u ų y t i g a l v o s. (P. M.)*

Jungtukai, kartojami drauge su jungiamomis dalimis, vadinami **kartojamaisiais** (*a r... a r, ĩ r... ĩ r, n e ĩ... n e ĩ, č i a... č i a, t a i p... t a i p*): *ĩ r k l u p o ų ĩ r g a s, ĩ r n u p u o l ě ĩ l g i s n u o ų ĩ r g o, k a i v a k a r a s t e m ě g i r i a. (V. K.) N e ĩ m e i l ě s, n e ĩ l a i m ě s a š t a u n e p a v y d ų i u. (S. N.) K a d j i s ų m o g u i ĩ a k i s n e ų i ų r i, o v i s a r b a p r o ų a l ė, a r b a p o k o j ų. (A. V.) A r g i e d r o s ĩ ų a ų t a p a v a s a r i o d i e n o s, a r k r i n t a p o d a l g i u ų v a n g u č i a i l a n k o s, a r d r e b a n u o ų a l č i o a p l e i s t o s r u g i e n o s, – m u m s s a v o t ě v y n ě g r a ų i v i s a d o s. (M.)*

Jungiamųjų žodžių samplaikos, kurių viena dalis esti vienoje, o kita – kitoje jungiamojoje sakinio dalyje, vadinamos **poriniais** jungtukais (arba **dvigubais**). Tai yra viena sintaksinė struktūra, viena jos funkcija, bet morfologiškai tai atskiri žodžiai (*n e t i k... , b e t ĩ r... ; k a d... , t a i... ; j u o... , j u o... ; k u o... , t u o... ; k i e k... , t i e k... ; k a i p... , t a i p... ; j e i... , t a i... ; n o r s... , b e t... ĩ r k t.*): *P e r k e l i a s k a r t a s m e s p a v e l d ě j o m e n e t i k p a v a r d ě, b e t ĩ r a m a t a. (P. C.) Y r a p a s t e b ě t a, k a d j u o ų ų m o n ě s d i d e s n i, j u o j i ě ų i a u r e s n i. (J. Blč.) K a d k a t ě s l o t ų, t a i ų u n ų n e r e i k ě t ų. (tts.)*